

International People's Tribunal 1965, Den Haag 2915. In dit volkstribunaal spraken overlevenden van de massamoord op communisten voor het eerst in het openbaar.

Bertine Verloop

Psycholoog en onderzoeker/promovenda bij het Arq Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld

De reactie van volgende generaties op een verzwegen geschiedenis in Indonesië

Spreken is zilver, zwijgen is goud

Halverwege de Koude Oorlog worden in Indonesië naar schatting minstens 500.000 mensen vermoord, gevolgd door jaren waarin daders aan de macht zijn en slachtoffers zwijgen. Wat is de nalatenschap van dit verzwegen verleden voor volgende generaties en wat betekent het voor hen om te spreken? Hierover spreek ik met de Indonesische journalist Prodira Sabirini en studente Giany Amorita.

Massamoord en straffeloosheid

Van oktober 1965 tot het voorjaar van 1966 wordt Indonesië 'gezuiverd' van een vermeend rood gevaar. De directe aanleiding hiervoor is de moord op zes generaals waarvan de Indonesische Communistische Partij (PKI) beschuldigd wordt. Geïnitieerd door de overheid en het leger wordt een 'gepaste' tegenreactie in gang gezet. Doodseskaders vermoorden naar schatting minstens 500.000 communisten en sympathisanten, etnische Chinezen en andere vermeende linkers. Vijftig jaar na deze massamoorden is er nog altijd niemand berecht en heerst er totale straffeloosheid voor de daders. In heel Indonesië is slechts één plek waar een massagraf gemarkeerd wordt door een officieel pla-

'How long can we ignore what we know in our deepest hearts until we damage ourselves to a point of no redemption?'

Prodira Sabirini

quette met acht namen en het opschrift: 'Hier liggen 12 tot 24 lichamen'. Door hedendaagse propaganda leven de slachtoffers nog altijd in schaamte, gestigmatiseerd als communist, antireligieus, anti-nationalistisch, en seksueel immoreel. Zwijgen is het devies, zowel voor daders als voor slachtoffers. Kemat (overlevende): 'Het verleden

is voorbij, ik heb me erbij neergelegd. Ik wil er niet aan terugdenken, dat is vragen om moeilijkheden. Waarom zou je het weer oprakelen? De wond is geheeld.' Basrun (dader): 'Je vraagt teveel. Als je steeds weer op het verleden blijft hameren gebeurt het geheid weer'.

Doorbroken stilte

Joshua Oppenheimer brak door het zwijgen heen met de twee intrigerende en pijnlijke documentaires die hij maakte over deze gebeurtenissen; *The Act of Killing* in 2012 en *The Look of Silence* in 2014. Hij liet daders hun moorden naspelen en erover vertellen. Geëerd als nationale helden bleken zij zelfs op te scheppen over hun gruwelijke daden. Beide documentaires kregen internationale prijzen maar waren ook baanbrekend in Indonesië. '1965' werd een populair en veelbesproken thema en de net verkozen president Joko Widodo beloofde recht te doen waar mensenrechten in het verleden waren geschonden, inclusief die in 1965.

Geïnspireerd door de documentaires en een ontmoeting met Oppenheimer startte de jonge Indonesische journalist Proditia Sabarini in 2016 met de website 'Ingat 65' (Herdenk 65). 'Alleen schrijven was niet genoeg voor mij. Sinds de documentaires hebben veel mensen geschreven over de slachtoffers van 1965. Ik wilde

hetzelfde verhaal niet opnieuw vertellen, zonder enig verschil te maken'. De website *Ingat 65* is een platform waarop het jarenlange zwijgen wordt doorbroken. Jongeren worden uitgedaagd om te reflecteren op de gebeurtenissen in 1965, om vragen te stellen aan familieleden, de waarheid te ontdekken en hierover te schrijven. Inmiddels zijn er al meer dan 100 essays gepubliceerd, zowel van de kleinkinderen van slachtoffers en daders als van jongeren zonder directe link met getroffenen. Het is een bekend fenomeen dat de derde generatie vragen gaat stellen. Waar kinderen van slachtoffers dit nog niet konden, is de weg voor de derde generatie meer open. 'Hoewel ouderen er vaak het nut niet van inzien, gaan ze meestal toch in gesprek als hen vragen worden gesteld. Veel jongeren die een essay hebben geschreven hebben familie verhalen ontdekt waar ze nooit van geweten hebben.'

Propaganda

Eén van die jongeren is de Indonesische Giany Amorita (28), masterstudent Development Studies aan het International Institute of Social Studies (ISS) in Den Haag. 'Boos en teleurgesteld was ik, toen ik doorkreeg welke

Monument bij het massagraf in Plumbon op Centraal Java. Op de plaquette staan behalve acht namen ook het opschrift 'Hier liggen 12 tot 24 lichamen'.

leugens mij altijd waren voorgehouden', vertelt Giany. 'Ik zie mezelf als *intellectual victim*'. Op de website *Ingat 65* schrijft ze haar verhaal. 'Op de middelbare school was het verplicht om jaarlijks op 30 september een film over 1965 te kijken. Uiteraard een film die door de overheid gemaakt is, vol met propaganda en waarschuwingen voor de PKI, de communistische partij. Er werd niets verteld over het aandeel van het leger en de overheid in de massamoorden. Tijdens mijn hele studietijd heb ik nooit iets gehoord over deze geschiedenis. Ook in mijn familie is het nooit ter sprake gekomen wat er nu werkelijk gebeurd is in deze tijd.'

'Ik zie mezelf als *intellectual victim*'

Giany Amorita

Dat is opmerkelijk, omdat haar moeder als activist betrokken was bij het *International People's Tribunal 1965* dat in 2015 in Den Haag plaatsvond. In dit volkstribunaal werd door slachtoffers voor het eerst openbaar getuigd, in de hoop de Indonesische overheid te overtuigen eindelijk recht te doen. Giany hielp haar moeder bij het voorbereiden van documenten voor het tribunaal en las zo voor het eerst verhalen waar ze nog nooit eerder van gehoord had. 'Een proces van vertwijfeling begon', vertelt Giany. Wat is waarheid? Met haar komst naar Nederland en haar onderzoek onder Indonesische ballingen hoort ze meer verhalen. Naar aanleiding daarvan spreekt ze er voor het eerst over met haar moeder. 'Ik heb nog steeds twee verhalen in mijn hoofd, dat wat ik altijd geleerd heb op school en dat wat ik recentelijk heb ontdekt.'

Familieverhalen

Van haar moeder hoorde Giany dat haar opa beschuldigd werd een Soekarnoïst (aanhanger van de in 1966 afgezette president Soekarno) te zijn en daarom zijn baan verloor. Hij werd onder dwang, zonder ontslagvergoeding, ontslagen. 'Ieder jaar, op de dag van zijn overlijden en als we na de Ramadan als familie bij elkaar zijn en feest vieren, wordt mijn opa geëerd als een held en patriot, en wordt het verhaal verteld van zijn betrokkenheid bij de *Youth Pledge* [een belangrijke mijlpaal voor de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië]. Nog nooit is hierbij het verhaal verteld van 1965 en de gevolgen die dit had voor het gezin'. Haar oudoom en zijn vrouw verdwenen ten tijde van de massamoorden. Het is een onbesproken onderwerp in de familie, een taboe om hier vragen over te stellen. Giany begrijpt waarom er over gezwegen wordt. 'Schaamte en angst voor de integriteit en de veiligheid van de familie spelen een grote rol. Iedereen die actief is en van zichzelf laat horen als het gaat om mensenrechten wordt een verdediger van communisten genoemd. En het verdedigen van communisten is een equivalent voor landverrader. Maar ook al worden mijn familieleden nu niet gemarteld, ze hebben het recht om bevrijd te worden van dit stigma.'

Veiligheid

Toch zijn er ook veel ouderen die zich blijven hullen in zwijgen. Tegen welke prijs moet het zwijgen doorbroken worden? Proditita: 'Er zijn jongeren die ik vraag een essay te schrijven en die dit uiteindelijk niet kunnen doen omdat hun ouders er niet over willen praten of niet willen dat het verhaal gepubliceerd wordt.' Is het vanwege de angst en schaamte? Of zijn de herinneringen gewoonweg te pijnlijk voor hen en willen ze de wonden niet opnieuw open maken? 'Daar zou onderzoek naar gedaan moeten worden', zegt Proditita. 'Voor ieder mens zal het verschillend zijn of ze over de gebeurtenissen kunnen en willen praten. Wat in ieder geval nodig is, is een veilige sfeer, waarin mensen openheid ervaren om de waarheid te vertellen wanneer ze dat willen.'

Het is niet eenvoudig om te bepalen wat nu precies de gevolgen van het massageweld en het zwijgen zijn. Voor de moeder van Giany waren er met name praktische gevolgen; grootvader had moeite om in het levensonderhoud van zijn familie te voorzien en de toegang tot goede scholing was daardoor beperkt. Echter ontving de moeder van Giany wel een studiebeurs van de overheid, en kreeg haar opa uiteindelijk van president Soeharto een Bintang Mahaputra Utama, een eervolle onderscheiding vanwege zijn betrokkenheid bij de *Youth Pledge*. Giany zelf voelt zich vooral bedrogen, niet zozeer door haar familie die gezwegen heeft, maar meer door de

overheid. 'Er is mij als kind nooit de waarheid vertelt.' Proditita vertelt dat ze zich een essay herinnert van een jongen die schreef over zijn oma. 'Zijn oma was zwanger in 1965 en bracht door alle stress en moeilijkheden in die tijd een gehandicapte dochter ter wereld. Met de gevolgen zal deze familie dagelijks moeten leven.'

Blijven vechten

Waarom is spreken ondanks alles belangrijk? 'Toen ik begon was ik optimistisch over onze politieke leiders. Ik dacht dat jongeren met hun vragen de stilte zouden doorbreken, waardoor leiders niet bang meer zouden zijn om deze zaak uit de doofpot te halen en recht te doen.' De realiteit van de dag heeft haar optimisme echter getemperd; het blijkt steeds moeilijker om jongeren te betrekken bij deze geschiedenis. 'Ik zeg dit met pijn in mijn hart, maar 1965 is te ver verwijderd van mijn generatie, de afstand is vaak te groot. Jongeren hebben

Foto: M. Eichhoff/NIOD

Studenten nemen een interview af bij het massagraf in Plumbon/Mangkan (2014).

een reden nodig, een persoonlijke connectie, om zich te verdiepen in het verleden.' Haar hoop is gevestigd op jongeren zoals Giany. 'Een levensveranderend moment', noemt Giany het zelf, om de waarheid van 1965 te ontdekken. Ze wil dit door middel van haar essay op Ingat 65 delen met andere jonge Indonesiërs, om hen aan te moedigen zelf te reflecteren op de geschiedenis. 'De waarheid moet worden onthuld, zodat het zichzelf niet hoeft te herhalen.' Toch lijkt de stilte ook door haar niet volledig doorbroken te worden. Met uitzondering van haar moeder spreekt ze niet met andere familieleden over hun persoonlijke familiegeschiedenis. Ook met haar broers spreekt ze niet over deze 'levensveranderende ontdekkingen' die ze heeft gedaan.

In Indonesië keert het tij weer. De opwinding na de films van Oppenheimer is tanend, het nieuwe is er inmiddels vanaf en het politieke klimaat wordt grimmiger. Aanvallen op slachtoffers die bij elkaar komen en alarmerende uitspraken van Widodo over het lot dat communisten wacht laat mensen weer meer zwijgen. Zal er een moment van waarheid en schuldbekentenis komen?